

Сулайман РЫСБАЕВ

**КЫРГЫЗ ТИЛИН ЭКИНЧИ ТИЛ КАТАРЫ
ҮЙРӨТҮҮНҮН ДЕҢГЭЭЛДИК НЕГИЗДЕРИ
ЖАНА АНЫН ДИДАКТИКАЛЫК
ТАЛАПТАРЫ**

**Кыргыз тили мугалимдери, аспиранттар жана изденүүчүлөр үчүн
колдонмо**

**МЫРЗАБЕККЕ, БАСУУГА
9-сентябрь, 2020-ж.**

Бишкек-2020

Рысбаев Сулайман

**КЫРГЫЗ ТИЛИН ЭКИНЧИ ТИЛ КАТАРЫ ҮЙРӨТҮҮНҮН
ДЕҢГЭЭЛДИК НЕГИЗДЕРИ ЖАНА АНЫН ДИДАКТИКАЛЫК
ТАЛАПТАРЫ**

**Кыргыз тили мугалимдери, аспиранттар жана изденүүчүлөр үчүн,
Б., 2020, 123 бет**

Китепте кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүнүн деңгээлдик системасы, анын мүнөздөмөсү, ага коюлуучу негизги талаптар тууралуу сөз болот. Кыргыз тилинде сүйлөшүү чөйрөлөрү, кыргыз тилинде сүйлөөгө коюлуучу талаптардын мүнөздөмөсү (дескрипторлор) максат-ниеттер (интенция) жана тилди үйрөнүүчүнүн өзүн өзү баалоо шкаласы берилген. Аталган деңгээлдерге жараша кеп ишмердигинин түрлөрү боюнча иш жүргүзүү, окуучунун тил билүүсүн баалоо, текшерүү жолдору, тесттер жана коммуникативдик көнүгүүлөр топтому түзүлүп сунушталган.

Рецензенттер:

Добаев К.Д., педагогика илимдеринин доктору, профессор

Биялиев К.А., педагогика илимдеринин доктору, профессор

Рысбаев С.К.

Киришүү

КЫРГЫЗ ТИЛИН УЧУРДУН ТАЛАПТАРЫНА ЖАРАША ОКУТУУНУН МАКСАТТАРЫ, ДИДАКТИКАЛЫК ТАЛАПТАР ЖАНА КОМПЕТЕНЦИЯЛАР

«Кыргыз тилин экинчи тил катары деңгээлдик негизде үйрөтүүнү өркүндөтүү» аттуу концепцияда («Кут билим» гезити, 17-сент, 2014) кыргыз тилин окуу орус, өзбек жана тажик тилдеринде жүргүзүлгөн мектептерде үйрөтүүнүн максат-милдеттери, методологиясы ж.б. так көрсөтүлгөн. Анда кыргыз тилин үйрөтүүдө да ал тилди эмне үчүн, кантип үйрөтүүнүн маселелери кыйла чечилген.

Атап айтканда, бардык эле окуу предметтери сыяктуу кыргыз тилин орус, өзбек жана тажик тилдүү мектептерде окуп-үйрөнүүдө да “эмне үчүн окуу керек?”, “эмнени окуп үйрөнүү керек?” анан да, “кантип окуп үйрөнүү керек?” –деген проблемалуу суроолорду алдыга коёбуз. Мына ушул суроолорду туура чечкенде гана окутуунун мазмунун, максатын, окутуу каражаттарын туура аныктайбыз. Анткени, “окутуунун максаты – баарынын алгачкысы жана анын аныктагычы болуп саналат”. Анын алгачкы болгон себеби, ишмердүүлүк дайыма максатты жана “түпкү натыйжаны аныктоодон башталат”, б.а. “пикир алышууга үйрөтүү” башкы максат болуу менен бирге, ал окутуунун мазмунун да, түпкү натыйжасы да болуп калат.

Демек, **кыргыз тилин окутуунун негизги максаты** башка улуттун өкүлдөрүн күндөлүк турмуш-тиричиликтин түрдүү чөйрөсүндө жана турмуштук түрдүү кырдаалдарда эркин сүйлөшө билүү менен сабаттуу жазууга ээ кылуу.

Мындан сырткары, кыргыз тилин экинчи тил катары окутуунун максат-милдеттери аталган предмет боюнча предметтик стандарта андан тереңирээк сөз болгон. Атап айтканда, мындай деп айтылат.

Кыргыз тилин окутуунун негизги максаты: мектепте окуп жаткан башка улуттун өкүлдөрүн жана аталган мектептерде окуп, кыргызча сабаттуу сүйлөп-жаза албаган кыргыз балдарын да күндөлүк турмуш-тиричиликтин түрдүү чөйрөсүндө жана турмуштук түрдүү кырдаалдарда кыргыз тилинде эркин сүйлөшө билүү менен сабаттуу жазууга ээ кылуу.

Бул максатка ылайык мындай милдеттерди да чечүүнү көздөйт:

-окуучулардын өз алдынча ой-пикирин кыргыз тилинде билдирип, темага ылайык маектеше алууга жетишүүсү;

-кеп ишмердүүлүгүнүн угуу, окуу, сүйлөө, жазуу жана которуу түрлөрүндө иштөө көндүмдөрүнө ээ болуу;

-сабакты коммуникативдик ыкмада уюштуруу менен окуучуну турмуштук түрдүү кырдаалдарда сүйлөшө алуу менен, кыргызча сүйлөө маданиятына көнүгүү жана кыргыз тили аркылуу дүйнө таануусун өстүрүү;

-мектепти аяктаганда кыргыз тилинде газеттик жөнөкөй темадага макаланы жана радиодон социалдык-маданий жөнөкөй темадагы берүүлөрдү түшүнүүгө жетишүү;

-болуп өткөн же боло турган окуя туурасында монологдук баяндоо, сүрөттөө жана ой жүгүртүү түрүндө пикирин билдире алуу;

-темага ылайык тексттин мазмунун түшүндүрүп өз сөзү менен айтып бере алышы жана эң жөнөкөй темада текст түзө алуу;

-балдар эне тилинен кыргыз тилине же тескерисинче, кыргыз тилинен эне тилине сөздүктү пайдалануу менен, жогорку класстарда сөздүксүз эле которо алууга жетишүү;

-иш кагаздарын кыргызча түзө алуу (Кыргыз тилин окутуунун предметтик стандарты, 5-11-кл. КББАнын Окумуштуулар кеңеши жактырган, 2016-ж.).

И.Бекбоев айткандай, «Ар бир предмет өз каражаттары менен балага билим берет, өнүктүрөт жана тарбиялайт». Кыргыз тили предмети дагы өз каражаты менен балага билим берет, өнүктүрөт жана тарбия берет. Бул иш-аракеттер сабактын дидактикалык максаттарында чагылдырылат. Албетте, кыргыз тилин окутуу жана үйрөтүүдө төмөндөгүдөй билим берүүчү, өнүктүрүүчү жана тарбия берүүчү максаттарды белгилесек болот. Атап айтканда:

1) кыргыз тили сабакынын билим берүүчүлүк максаты:

-балага жаңы маалыматты берүү;

-баланын жаңы маалыматты түшүнүүсү;

-жаңы алган маалыматты практикада текшерип, бышыктоосу;

-жаңы билимди практикада колдонуусу;

-окуу материалдарын чыгармачылык менен өздөштүрүү;

-ишмердик мамиленин калыптануусу;

-өз алдынча билим алууга умтулуусу ж.б.

Бул иш-аракеттердин жыйындысы- балада **билим** болуп калыптанат.

2) Кыргыз тилинин өнүктүрүүчүлүк максаты:

-жаңы алган билимдин үстүндө ой жүгүртүүсү;

-жаңы алган билимди изилдөөсү;

- жаңы алган билимди талдоосу;

- жаңы алган билимди синтездөөсү;

-жаңы алган билимди мурдагы билим менен салыштыруусу, улантып биримдикке келтирүүсү;

-жаңы билим алууга өз тажрыйбасынын жаралуусу;

-өз тажрыйбасына таянуу менен, проблемалуу кырдаалдарды чечүүсү;
-чыгармачылык-ишмердик мамиленин калыптанышы.

Бул иш-аракеттердин натыйжасында «**өскүлөң бала**» калыптанат.

3. Кыргыз тили сабактарынын **тарбия берүүчүлүк** максаты:

-ой жүгүртүү аркылуу акыл тарбиясы калыптанат;

-анализ-синтез иштери аркылуу акыл эмгек маданиятына калыптанат;

-тайпада иштөө менен коллективдүү эмгек маданиятына калыптанат;

-билимим менен мекенге кызмат кылам –деген сезим аркылуу

патриоттукка калыптанат;

-тексттер аркылуу түрдүү баалуулуктарга тарбияланат (адеп, гумандуулук, экологиялык, эстетикалык, эмгек, патриоттук, акыл ж.б.)

Мындагы иш-аракеттер аркылуу «**тарбиялуу бала**» калыптанат.

Мына ушундай сабактардан кийин «компетенттүү» бала калыптанат.

Ал үчүн мугалим да компетенттүү болуп, сабактар компетенттүүлүккө негизденүүсү керек.

Ушундай максаттарга жараша кыргыз тилин экинчи тил катары үйрөтүүгө төмөндөгүдөй дидактикалык талаптар коюлары байкалат:

1. Кыргыз тилин үйрөтүүнүн практикалык максатка туура келиши;

2. Кыргыз тилин үйрөтүүнүн практикалык максаты анын методикасына дал келиши;

3. Кыргыз тилин үйрөтүүнүн натыйжалары максатка туура келиши;

4. Кыргыз тилин үйрөтүүнүн натыйжаларынын компетенттүүлүктөрдүн каптанышына кызмат кылышы;

5. Кыргыз тили сабагынан алган окуучуларды баалары сабактын натыйжаларына жана компетенттүүлүктөргө дал кедиши;

6. Кыргыз тилин үйрөтүүнүн мазмуну менен турмуштук практиканын талаптарынын төп келиши;

7. Грамматикалык материалдарды үйрөтүүдө анын функционалдык-практикалык жагынын болушу;

8. Текст менен кеп өстүрүүнүн бирдиктүүлүнө жетишүү;

9. Кыргыз тили окутуунун баланын кызыкчылыгы менен дал келиши;

10. Кыргыз тилин үйрөтүү тилдин турмуштук курал катары колдонуп жашоо зарылдыгына жооп бериши.

Ушундай максаттардан жана талаптардан улам, натыйжада окуучулар кыргыз тилин экинчи тил катары окуп-үйрөнүүдө төмөндөгүдөй компетенцияларга ээ болууга тийиш. Алар предметтик стандарттын негизинде окуучулар ээ болуучу негизги компетенттүүлүктөр катары келип чыгат жана алардын түйүндүү компетенттүүлүктөр менен карым-катыштары, түрлөрү жана маани-маңызы төмөндөгүлөрөн айкын көрүнөт.

1. Тилдик компетенттүүлүктөр:

- тилдин системасы боюнча теориялык билимге ээ болуу;
- адабий тилдин нормасын билүү;
- тилдик кор, сөздүк курамы жөнүндө билимге ээ болуу;
- тилдин сөздүк байлыгына ээ болуусу;
- тилдин грамматикалык түзүлүшүн билүү;
- тилдик көрүнүштөрдү (формаларды) талдай билүүсү;
- сөздүктөр менен иштей билүү;
- орфографиялык сабаттуулугу;
- сөздөрдү, сүйлөмдөрдү түзө билүүсү.

Жыйынтыктап айтканда: эне тилинде жазуу маданиятына ээ болуусу, тилдин фонетикалык системасы, лексикалык составы, синтаксистик табияты, морфологиялык түркүмдөрү, орфографиялык принциптери, пунктуациялык эрежелери ж.б. жөнүндөгү тилдик (теориялык) компетенттүүлүккө ээ болуусу.

2. Коммуникативдик компетенттүүлүктөр:

- кеп ишмердүүлүгүнүн бардык түрлөрүнө жараша иштей алуусу;
- кеп маданиятына үйрөнүүсү;
- кептин стилдерине жараша иштей алуусу;
- түрдүү чөйрөдө сүйлөө ишмердүүлүгүнө ээ болуусу;
- сүйлөшүү этикетин өздөштүрүүсү;
- кептин функционалдык түрлөрүнө жараша иштей алуусу;
- кыргызча кеп этикетине жатыгуусу, ээ болуусу.

Жыйынтыктап айтканда: теориялык билимдерин жазуу жана сүйлөө ишмердүүлүгүндө, кептин баяндоо, сүрөттөө, ой жүгүртүү типтерине ылайык оозеки-жазуу түрүндө текст түзө билүүдө, тексттин ар кандай (көркөм, публицистикалык жана илимий) стилдерине ылайык иш жүргүзө билүүдө, иш кагаздарын түзүүдө, кеп маданиятына ээ болууда (эне тилинде таза, так, туура сүйлөп, логикалуу жаза билүүдө, кебинин бай, көркөм, адептүү, орундуу болуусунда), баяндама жана дил баяндарды сабаттуу жаза билүүдө, жат жазууларды катасыз жазуу ишмердүүлүгүнө жетиштүрүүдө окуучунун практикалык-коммуникативдик компетенттүүлүккө ээ болуусу.

3. Когнитивдик, т.а. лингвоэтномаданий компетенттүүлүктөр:

- тил аркылуу улуттук маданияттын баалуулуктарын үйрөнүү (тил – маданият);
- тил менен элдин тарыхын байланышта карап үйрөнүү (тил – тарых);
- улут аралык сүйлөшүү маданиятына үйрөнүү;
- тил аркылуу элдик психологияны үйрөнүү;

– тил аркылуу улуттук сөз өнөрүн үйрөнүү.

Натыйжада, тил аркылуу элдин маданиятын (элдик тилди, этнолингвистиканы), тарыхын, салт-санаасын, үрп-адатын аңдап билүү, сөздөрдүн маанилерин, түркүн сырларын үйрөнүү, алардын негизинде элибиздин менталитетин иликтеп билүү ишке ашмакчы..

МАЗМУНУ

Киришүү.....

**КЫРГЫЗ ТИЛИН УЧУРДУН ТАЛАПТАРЫНА ЖАРАША
ОКУТУУНУН МАКСАТТАРЫ.....**

**КЫРГЫЗ ТИЛИН ИШМЕРДИКТИН НЕГИЗИНДЕ ҮЙРӨТҮҮ –
ТИЛДИ ДЕҢГЭЭЛДИК НЕГИЗДЕ ҮЙРӨТҮҮНҮН ӨБӨЛГӨСҮ
КАТАРЫ.....**

**КЫРГЫЗ ТИЛИН ҮЙРӨНҮҮДӨГҮ ОКУТУУ МЕНЕН ҮЙРӨТҮҮ
ИШМЕРДИГИ, АНЫН БЕЛГИЛЕРИ.....**

**ТИЛ ҮЙРӨТҮҮГӨ ИШМЕРДИК МАМИЛЕ ЖАСОО- КЫРГЫЗ
ТИЛИН ЭКИНЧИ ТИЛ КАТАРЫ ҮЙРӨТҮҮДӨГҮ АЛГЫЛЫКТУУ
ЫКМА КАТАРЫНДА.....**

**КЫРГЫЗ ТИЛИН ҮЙРӨТҮҮГӨ ИШМЕРДИК МАМИЛЕ КЫЛУУНУН
АЙРЫМ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ.....**

**КЫРГЫЗ ТИЛИНЕН ЭЭ БОЛУУЧУ КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮКТӨР
ЖАНА «КОМПЕТЕНТТҮҮ ИНСАН» ТҮШҮНҮГҮ.....**

**КЫРГЫЗ ТИЛИН ҮЙРӨТҮҮНҮН ДЕҢГЭЭЛДИК СИСТЕМАСЫ,
МҮНӨЗДӨМӨСҮ ЖАНА АНЫН ДИДАКТИКАЛЫК
ТАЛАПТАРЫ.....**

**КЫРГЫЗ ТИЛИН А1 ДЕҢГЭЭЛИНДЕ ҮЙРӨНҮҮГӨ КОЮЛУУЧУ
ТАЛАПТАР, АНЫН МҮНӨЗДӨМӨСҮ.....**

**ДЕҢГЭЭЛДЕРГЕ ЖАРАША СҮЙЛӨШҮҮ ЧӨЙРӨЛӨРҮ ЖАНА
АНЫН ТҮШҮНДҮРМӨЛӨРҮ.....**

**А1 ДЕҢГЭЭЛИНДЕ ОКУУ-ЖАЗУУ ИШМЕРДИГИНЕ КОЮЛУУЧУ
ДИДАКТИКАЛЫК ТАЛАПТАР.....**

**А1 ДЕҢГЭЭЛИНЕ ОКУУЧУЛАР КЫРГЫЗ ТИЛИНЕН ЭЭ БОЛУУЧУ
КОМПЕТЕНЦИЯЛАР.....**

**А2 ДЕҢГЭЭЛИНДЕ КЫРГЫЗ ТИЛИН ҮЙРӨНҮҮГӨ КОЮЛУУЧУ
ТАЛАПТАР ЖАНА АНЫ ЖҮЗӨГӨ АШЫРУУ ЖОЛДОРУ.....**

**В1 ДЕҢГЭЭЛИ: 10-11-КЛАССТАР. В1 ДЕҢГЭЭЛИНДЕ ОКУУЧУЛАР
КЫРГЫЗ ТИЛИНЕН ЭЭ БОЛУУЧУ ТАЛАПТАР ЖАНА БИАНЫН
МҮНӨЗДӨМӨСҮ.....
СҮЙЛӨШҮҮ ДЕҢГЭЭЛДЕРИНЕ ЖАРАША МҮНӨЗДӨМӨЛӨРҮ
(дескрипторлор).....
СҮЙЛӨШҮҮ ДЕҢГЭЭЛДЕРИНЕ ЖАРАША ЛЕКСИКАЛЫК
МИНИМУМДАРДЫН ОКУУ СААТАРЫНЫН КӨЛӨМҮНӨ ЖАРАША
ӨЛЧӨМДӨРҮ.....
КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ СҮЙЛӨШҮҮ ДЕҢГЭЭЛИН БААЛОО
ШКАЛАСЫ. (А1,А2,В1 денгээлдери).....
ДЕҢГЭЭЛДЕРГЕ ЖАРАША СҮЙЛӨШҮҮ МАКСАТТАРЫ, ТҮРЛӨРҮ
ЖАНА АЛАРДЫН МҮНӨЗДӨМӨЛӨРҮ. А1,А2 денгээли
(интенциялар).....
В1 ДЕҢГЭЭЛИНИН МУКТАЖДЫКТАРЫ, (интенциялар).....
КЫРГЫЗ ТИЛИН ҮЙРӨНҮҮДӨГҮ СҮЙЛӨШҮҮ ЧӨЙРӨЛӨРҮ ЖАНА АЛАРГА
ЫЛАЙЫК СҮЙЛӨШҮҮНҮ УЮШТУРУУНУН МҮНӨЗДӨМӨСҮ. (А1,А2 жана В1
денгээлдери).....
КЫРГЫЗ ТИЛИН ЭКИНЧИ ТИЛ КАТАРЫ ОКУП-ҮЙРӨНҮҮНҮН
ТЕКШЕРҮҮ ЖАНА БААЛОО КАРАЖАТТАРЫ
ИНТЕНЦИЯЛАРГА ЖАРАША ТИЛ БИЛҮҮНҮН ДЕҢГЭЭЛИН
БААЛОО.....
ОКУУЧУНУН КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕ КЕП ИШМЕРДИГИН ТҮРЛӨРҮ.
УГУУ ИШМЕРДИГИ.....
СҮЙЛӨӨ ИШМЕРДИГИ.....
СҮЙЛӨШҮҮ КЫРДААЛЫ.....
ОКУУ ИШМЕРДИГИ.....
ЖАЗУУ ИШМЕРДИГИ.....
КЫРГЫЗ ТИЛИН БИЛҮҮ ДЕҢГЭЭЛИН ТЕСТ АРКЫЛУУ
ТЕКШЕРҮҮ ЖАНА БААЛОО
ДИДАКТИКАЛЫК ОЮНДАР АРКЫЛУУ КЕП ӨСТҮРҮҮ.....
КОММУНИКАТИВДИК КӨНҮГҮҮЛӨР АРКЫЛУУ КЕП ӨСТҮРҮҮ
.....
ПАЙДАЛАНЫЛГАН АДАБИЯТТАРДЫН ТИЗМЕСИ.....**